

LISZKA JÓZSEF

Folyóparton talált gyermek

A folklórkutató Ipolyi Arnold mint a folklórkutatás tárgya

Eredetileg könyvismertetésnek indult az alábbi írás, mégpedig néhány szlovákiai magyar táj rendkívül gazdag merítésű mondaanyagának a Magyar Zoltán és Varga Norbert által jegyzett két kötetéről. (Magyar–Varga 2024; Magyar–Varga 2025) Az igazán tartalmas és sokrétű gyűjteményt olvasgatva belebotlottam viszont egy rövid passzusba, ami reflektálásra ingerelt. Aztán ahogy az lenni szokott, szó szót követett, s a rövidnek szánt megjegyzés akkorára duzzadt, ami már egy hagyományos recenzió kereteit szétfeszítette volna. A két kötetre viszont úgy is fel lehet hívni a figyelmet, hogy egy bennük meglapuló részletkérdést bontunk ki. Az alábbiakban erre teszek kísérletet.

Okolenszky Rozália (sz. 1940) Ipolykeszin mesélte a gyűjtőknek 2010-ben a következő történetet:

Annyit tudok, hogy a Rados Gábris bácsi szokta emlegetnyi, mer' aszongyák, hogy Ipolyi Arnold az ... hogy is mondják, le is van írva, hogy a Kondásos vagy milyen pusztán született. Oszť úgy mondta, hogy nem igaz, hiába írják aztat, ő tudja biztosan, mer' őhozzá Ipolyi Arnold leszármazottai szoktak járnı, mer' az az én gyerekkoromba' vót, arra visszaemlékszek. S úgy szokta mondani, hogy nem igaz. Hogy az Ipoly szélin találták őtet, azért lett Ipolyi Arnold. Mindig mondta, hogy azért lett Ipolyi Arnold, mert találták. Mindig mondta a Gábris bácsi.

(Magyar–Varga 2024, 135. p.)

Magyar Zoltán jegyzetben közli, hogy a történet típuszáma: MZ. II. P 295. 1. és „Ipolyi Arnold származása” a típusmegnevezés. (Magyar–Varga 2024, 225. p.) Az általa létrehozott átfogó katalóguson belül helyezte el tehát a történetet, aminek, ha az ember utána lapoz, akkor megtudja, hogy ennek a típusnak alighanem a fentebb idézett az egyedüli ismert szövegvariánsa, hiszen Magyar megadja az akkor még publikálatlan, a saját adatbázisában található egyetlen szöveg koordinátáit is:

P 295. 1. Ipolyi Arnold származása. *Ipolyit, mint kített és magára hagyott csecsemőt az Ipoly partján találják meg, innét ered a vezetékneve. FF: Ipolykeszi (MZA 83898. – Magyar Zoltán és Varga Norbert gy., 2010).*

(Magyar 2018, 347. p.)

Az eljárást saját farkába harapó kígyóként is értelmezhetnénk, illetve magát a szöveget invariánsnak is tekinthetnénk tehát, ami viszont nem ilyen egyszerű, mert a tágabban értelmezett típus (valamilyen oknál fogva kitett, kosárba helyezett, folyóvízre bocsátott, majd csodás módon megmenekülő, anyafarkas vagy idegen emberek által befogadott gyermekek története, hogy csak a legismertebbeket említsem, Mózes vagy Romulus és Rémus mondája) szinte világszerte, de Euráziában egészen biztosan ismert. Az ipolykeszi (igaz, töredékes) történet mintha ebbe a típuscsaládba tartozna. De ne szaladjunk a dolog elébe.

Térjünk vissza a fentebb idézet szöveghez, amiben azért vannak árulkodó részek: „*Ipolyi Arnold az ... hogy is mondják, le is van írva, hogy a Kondásos vagy milyen pusztán született*” – meséli az adatközlő, miközben hangsúlyozza, *le is van írva* Ipolyi születési helye, a *Kondás pusztá*.¹ Amire utal, s amivel vitába száll, mármint a *leírt* szöveg, annak mibenlétére több lehetőség is adódik. Fábián János kanonok (1918–2000) egy, Ipolyi Arnold munkásságával foglalkozó konferencián tartott előadásában mondja el ugyanis a következőket:

A Stummer név mellé felveszi az Ipolyi nevet. Erre kétfelől kaphatott indítást: egyrészt a szülői ház mellett szelíden hömpölygő Ipoly folyó, másrészt a csodálattal tisztelt Ipolyi Gáspár esztergomi kanonok, a testi sanyargatásairól híres szentgyörgymezei prépost – szentség hírében 1760-ban halt meg –, akít mint az Ipoly partjára kitett gyermeket nevelt fel a Stummer család sajátjaként.

(Fábián 1989, 8. p.)

Nem hivatkozik rá ugyan, de nem kellett sokat kutakodni, hogy kiderüljön, Ipolyi Gáspár származástörténetét Fábián alighanem Pór Antal Ipolyi-életrajzából meríthette, ahol a legenda szintén megjelenik: „Él [azonban] a családban azon hagyomány, hogy Ipolyi Gáspárt, mint az Ipolykeszi mellett átfolyó Ipoly partjára kitett gyermeket vette fel és neveltette a család...” (Pór 1886, 9. p.) A hagyomány gyökereit nyilván tovább is lehetne (és kell is) nyomozni (merthogy *valahonnan* Pór Antal is meríthette), de jelenleg elégedjünk meg azzal, hogy tőle, Pór Antaltól vehette Fábián János a származáslegendát, amire, Fábián passzusaira hivatkozva aztán Csáky Károly is kitér egy, viszonylag nagy példányszámban megjelent ismeretterjesztő könyvében, amiből jó eséllyel több darab is kering(het) a faluban. (Csáky 1993, 121. p.) Hála József, ahogy azt tőle megszoktuk, minuciózusan adatolt tanulmányában szintén idézi Fábián János mondatát. (Hála 1995, 201. p.) Az *Ethnographiában* közzétett dolgozatból nem kizárt, hogy szintén eljutott néhány példány, különlenyomat formájában a faluba. A Magyar Zoltánék ipolykeszi

1 Azt csak mellékesen jegyzem meg, hogy Ipolyi valós születési helye Disznós pusztá. (vö. Hála 1995, 196. p.) Legalábbis fura, hogy a helyi adatközlő nem emlékszik annak nevére, hanem erőltetett módon találgat...

adatközlője által emlegetett *Rados Gábris bácsi* tehát akár ezekből a *nyomtatott előképekből*, eredendően Pór Antal (*írott!*) szövegének valamelyik későbbi felidézéséből is vehette (közvetve vagy közvetlenül) a származáslegendát (a keresztneveket akár össze is keverhette), miközben tiltakozik, hogy *hiába írják aztat*. Ő tudja. Mindamellet elméletileg természetesen nem zárható ki, hogy létezett valami hasonló családi (száj)hagyomány is, aminek – akár „egy-egy szokás hűsége” – aztán mindkét Ipolyi, a Gáspár és az Arnold esetében is „megtetszett neki nálunk és nem ment, s itt maradt”. Azért is kanyarodtam rá Rilkére, mert ez rendkívül kérdéses (a szájhagyomány olyan, hogy csak akkor bizonyíró erejű, ha van írásbeli lenyomata), s ez az egész okoskodás (hogy Dóhiovits Bazil örökzöldjére utaljak, még ha kifordítva is) bizony nem *Mathesis*, hanem – ha tetszik, ha nem – sokkal inkább *Poesis*. (Dóhiovits 1824, 4–5. p.) Egy-egy ködbe vesző mondai motívum kutakodó szurkálása.

Isten őrizzen, hogy itt és most belemenjek ebbe, az *egyszerű formákkal* kikövezett utcába, hiszen akkor e recenzióból közleménnyé átvedlett műfaj szerkezeti kereteit is szétfeszíteném, így csak megemlítem, hogy ha a szöveges folklórban, az irodalomban léteznek (s már miért ne léteznének?) az André Jolles által meghatározott (majd sok követő révén megerősített, illetve megkérdőjelezett) *egyszerű formák* (*einfache Formen*), s itt nem tudom megállni a megjegyzést, hogy a Jolles által megfogalmazott, „a nyelv írja a szöveget” (*die Sprache dichtet*) tétel vajon szintén ilyen *egyszerű forma*-e, s ezért tud megjelenni Esterházy Péternél is, mégpedig így: „nem csak én írom a mondatot, az is *írja* önmagát. Vagy másképp: hogy a *nyelv* is szerző”,² szóval, ha létezik *egyszerű formák*, akkor „a nyelv írja a szöveget” is az, valamint a valamilyen okból folyópartra kitett, majd csodálatos módon megmenekült és híressé vált gyermek toposza is az. Amennyiben ez így van, akkor Ipolyi származásának mondája Csáky Károly és/vagy Hála József közvetítésével Pór Antaltól (Fábián János által) is átkerülhetett ugyan az ipolykeszi adatközlő tudásanyagába, de egyéb, titokzatosabb utakon is eljuthatott oda. A valamilyen oknál fogva kitett, majd megszabadult gyermekek motívuma ugyanis (nép)mesékben is szerepel... Ez viszont már tényleg messzire vinne, így csak említem, hogy a nemzetközi (ATU) és a magyar (MNK) mesekatalógus 930. és 933. típusszámú meséiben biztos.

Ipolyi Arnold nem csak ebben az esetben lett *tárgya* annak, a folklórkutatásnak, amivel munkássága első szakaszában foglalkozott. Miután ezt az első recenziót ily ügyesen kibekeltem, engedtessek meg egy másik, a közelmúltban megjelent munkára utalni, amire egy füst alatt szintén ily módon hívom fel a figyelmet. Prohászka Péter

2 Vö. Jolles 2029, 18; Esterházy Péter: *A szavak csodálatos életéből*. A Mindentudás Egyetemén, 2003. szeptember 8-án elhangzott előadás, 9. p. <https://real-eod.mtak.hu/1061/1/01%20Esterh%C3%A1zy%20P%C3%A9ter.pdf> [utolsó megtekintés: 2026-07-25]

által gondozott Ipolyi Arnold és Rómer Flóris levelezésére gondolok. (Prohászka 2024) Már ennek az egyetlen könyvnek a farvizén haladva érzékeltetni lehet(ne) Kárpát-medencei összefonódásainkat, egymásra utaltságainkat és kibogozhatatlanságainkat. A szerző/összeállító, Prohászka Péter, aki neve alapján valamilyen szláv felmenővel bírhat, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett régészetből diplomát, Esztergomban él, a Szlovák Tudományos Akadémia nyitrai Régészeti Intézetének tudományos munkatársa, most szóba hozott munkáját meg a szolnoki Damjanich (!) János Múzeum jelentette meg. A könyv főhősei (Ipolyi Arnold és Rómer Flóris) meg a 19. századi magyar kultúrtörténet német gyökerekkel bíró két nagy alakja.³

Ezen kiadványból is csak egy apró momentumot emelek ki, miközben a szakmailag és emberileg is felettébb tanulságos levélváltás-gyűjteményt csak ajánlani tudom a 19. századi tudományos élet részletei iránt érdeklődő olvasóknak. Prohászka Péter alapos bevezető tanulmányában utal Ipolyinak egy, (alighanem, még ha ez történelmietlen megjegyzés is, hál' Istennek) derékba tört politikai szereplésére. Az eset kevésbé érdekes, viszont Prohászka közöl egy választási korteslapot, aminek akár folklorisztikai relevanciái is lehetnek. Most elégedjünk meg azzal, hogy idemásolom:

M.-Kövesdi Nóta

Országgyűlési képviselői választásra. 1865.

*Jó sors fordúlt az országra,
Már most ember kell a gátra,
Ipolyi lesz a követünk,
Érte poharat ürítsünk!*

*Magyar ember – ritka párja,
Nevét tiszteli a haza,
Ipolyi lesz a követünk,
A ki magyar, mondja velünk!*

3 Itt említem meg azt az igen tanulságos, anekdotikus esetet amire Gulyás Judit hívta föl a figyelmet (ezúton is nagy köszönet!) és Henszlmann Imre egy, Pulszky Ferencet köszöntő nyílt leveléből származik: „Ide tartozik az is, hogy midőn egykor az akadémia archaeologiai bizottságának ülésében Mátray magyarosan chauvinkodott, Toldy Ferencz körültekintve így nyilatkozott: »kilenczen vagyunk, eredetileg és illetőleg jelenleg is: én Tholdy, quondam Schedel, Arányi, quondam Lossteiner, Érdy, quondam Luczenbacher, Henszlmann, Mátray, quondam Rothkrepf, Romer, Stummer, Wenczel; valamennyi tiszta Árpádvérű magyar; elnökünk Kubinyi Ágoston, pedig tót eredetű: van tehát mit chauvinkednünk!«” Henszlmann köszöntőjét Pulszky szlovák származására célozva, nem állítom, hogy makulátlan, de szlovák mondattal zárja: „Zsil b isi dluho radost bi czi roki donesli priate!” (Henszlmann 1884, 11. p.)

Aranyfelhő száll az égen
Végig repül Buda-Pesten
Aranybetűvel ki írja
Ipolyi követ Borsodba.

Olyan legyen a követünk,
Ki neveli becsületünk,
Ki nem árul zsákban macskát,
Nem lesi a maga hasznát.

A rózsámtól azt kérdeztem,
Szavazatom kire vessem.
És még az is azt mondotta,
Senkire csak Ipolyira.

ÉLJEN A HAZA! ÉLJEN IPOLYI!

(közli: Prohászka 2024, 35. p.)

Ipolyi a jelöltségtől önként visszalépett, a közéletből és az azzal járó kitettségek alól viszont már az egyházban betöltött hivatalai okán sem tudta teljesen kivonni magát. Erre utal egy cseh forrás.

Rudolf Pokorný (1853–1887) cseh író, újságíró, „a szlovák nép odaadó barátja”, ahogy későbbi kiadói nevezik, az „aranyszívű ember” (Volf–Pospíšil 1926, 5. p.) két hosszabb felső-magyarországi (vagy ahogy ő már akkor nevezte: *szlovákiai*) utazásáról, amelyeket főként Jozef Miloslav Hurban meghívására, a „magyarok szlovákokkal szembeni elnyomó politikáját” szemrevételezendő először 1879-ben realizált (s ezt még két „szlovákiai útja” követte), *Vándorlások Szlovákiában* című, két kötetbe rendezett, több kiadást is megért útirajzaiban számolt be. (Pokorný 1883; Pokorný 1885) Ezek során a korabeli Magyarország lényegében valóban csak a szlovákok lakta megyéit, illetve a vegyes lakosságú megyék főleg szlovákok lakta településeit látogatta végig. Magyar szemnek, szívnek nem éppen kedves olvasmány Pokorný munkája, hiszen egyrészt óriási (negatív) előítélettel viseltetik a magyarokkal szemben, másrészt helyzetjelentései sok esetben úgy tűnik, hogy (már megint: sajnós) helytállóak. Mindezek ellenére, illetve mindezek mellett munkája a szlovák, a magyar (és általában a közép-európai) néprajzi kutatás lényegében kiaknázatlan kincsesbányája. Útirajzaiban például viszonylag terjedelmes, magyar vonatkozásokban is gazdag cigány anekdotagyűjteményt is közread, amely később, jóval a gyűjtő halála után (válogatva és szlovákul) külön füzetben is megjelent. (Pokorný 1921) Könyveinek ezen folklorisztikai vonatkozásaival egy másik dolgozatomban már érintőlegesen foglalkoztam (Liszka 2004), most csak egy másik, rövid utalására szeretném felhívni a figyelmet. A szerző a magyarizációs törekvéseket bemutattva leírja, hogy mind az evangélikus, mind a római katolikus felső papság elnyomja a szlovák nemzeti törekvéseket. Elrettentésként „Czekus”, Tisza-melléki evangélikus

szuperintendást és Ipolyi Arnold besztercebányai püspököt említi. Előbbi vélhetően azonos a gömörpanyiti születésű, Rozsnyón eltemetett Czékus Istvánnal (1818–1890), aki 1871-től haláláig a tiszai egyházkerület főpásztora volt (Szinyei 1893, 495–496. p.). Utóbbi, Ipolyi Arnold (akit itt külön nem kell bemutatni), állítólag egy szlovák római katolikus papot, aki korábban író is volt (Pokorný nevet nem említ), egy isten háta mögötti szegény hegyi faluba helyezett, hogy kivonja őt a szlovák nemzeti törekvések mozgalmából. „Stummerről és tiszteletreméltó kollégájáról, Czekusról Szlovákia-szerte [sic!] a következő mondóka kering” – írja Pokorný a csehül (!) közreadott csúfolódó versike elé:

*Dva slovenští biskupové,
oba služebníci boží,
jeden němý (Stummer), druhý slepý (Czekus),
pochytili na slovenský národ cepy...*

(Pokorný 1883, 102. p.)

Nyilván nem folklór a fenti szöveg, talán még csak nem is folklorizálódott, s alighanem a közköltészet irányába tessékelné bennünket. De ez megint csak messzire vezetne...

A fentebb kiragadott két (három) példa, amit Ipolyi Arnold személyének a folklór jellegű textusokba való kerülése hoz egy tető alá, arra bizonyíték, hogy nincs érdektelen, horribile dictu! értéktelen utalás, adat, szinte mindenből egész világokat lehet kibontani. Miközben Marcus Aureliustól (is) tudjuk: *minden csak vélemény*.

Irodalom

- Csáky Károly 1993. Az utolsó magyar aszkéta, Ipolyi Gáspár. In uő. *Isten háza és szolgálói. Az Ipoly mente egyházi műemlékei és jeles személyiségei*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 121–123. p.
- Fábián János 1989. Ipolyi Arnold, a főpap életútja. In *Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztyén Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*. Cséfalvay Pál és Ugrin Emese szerk. Budapest, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 7–11. p.
- Dóhóvits [Bazil] 1824. Ethnographiára, mint Tudományra szolgálható Észrevételek. *Tudományos Gyűjtemény* 1824/9, 3–12. p.
- Hála József 1995. Ipolyi Arnold és Hont vármegye. *Ethnographia* 106, 195–229. p.
- Henszlmann Imre 1884. Levél Fejérváry Gáborról. In *Pulszky Ferencznek ötvenéves írói működése jubileumára 1834–1884. Az Országos Régészeti és Embertani Társulat megbízásából* Br. Nyáry Jenő, Torma Károly, Henszlmann Imre, Havas Sándor [szerk.] Budapest, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 6–11. p.
- Jolles, André 1929. *Einfache Formen. Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz*. Halle a. d. Saale, Max Niemeyer Verlag.
- Liszka József 2004. „Slovenské” anekdoty v českom podaní. Príspevok k poznávaniu maďarsko-slovensko-českých kontaktov v ľudovej slovesnosti. *Zošity Ústavu národných a národnostných kultúr–Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre* 2004/3, Nitra, Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, 109–118. p.
- Magyar Zoltán 2018. *A magyar történeti mondák katalógusa IIb*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Magyar Zoltán–Varga Norbert 2024. *Felvidéki magyar népmondák I. Szlovákiai magyar néprajzi kistájak népi elbeszélései*. Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás.
- Magyar Zoltán–Varga Norbert 2025. *Felvidéki magyar népmondák II. Szlovákiai magyar néprajzi kistájak népi elbeszélései*. Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás.
- Pokorný, Rudolf 1883. *Z potulek po Slovensku*. Díl I. Druhé vydání. Praha, Tiskem Dra. J. B. Pichla a spol.–Nákladem spisovatelovým.
- Pokorný, Rudolf 1885. *Z potulek po Slovensku*. Díl II. Praha, Dr. J. B. Pichl a spol.–Nákladem spisovatelovým.
- Pokorný, Rudolf 1921. *O Cigáňoch*. Praha, Vydáva Česká grafická unie a. s. /Jahody. Knižnica slovenskej mládeže, IV./
- Pór Antal [1886]. *Ipolyi Arnold váradi püspök élete és munkái vázlata*. Pozsony–Budapest, Stampfel Károly.
- Prohászka Péter 2024. „Isten velünk, jó Arnoldom”. *Ipolyi Arnold és Rómer Flóris levelezése 1859–1886*. Szolnok, Damjanich János Múzeum /Szolnok Megyei Múzeumi Adattár, 41./
- Szinnyei József 1893. *Magyar írók élete és munkái II. kötet*. Budapest, Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése.
- Volf, F.–Pospíšil, J. 1926. *Z potuliek Slovenskom pred 40 rokmi*. Z potuliek Rudolfa Pokorného upravili F. Volf a J. Pospíšil. Žilina, Nákladom Učiteľ. kníhkop. a nakladateľstva O. Trávníček.